

УДК 32-027.21

Б. Г. МАКАРЕНКО**ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ**

Аналізуються сучасні теорії політичної участі та пропонуються різні її тлумачення. Зокрема, діяльнісний підхід передбачає визначення політичної участі як однієї із форм політичної діяльності. Проте останнім часом у політичному дискурсі склалася тенденція більш широкого розуміння політичної участі в контексті розвитку демократії. З огляду на це наявні в політології теорії політичної участі можна умовно розподілити на інструментальні та теорії розвитку. В їх межах політична участь інтерпретується в елітистсько-демократичному (ревізійністському) та в артисипативно-демократичному (демократія участі) аспектах. Стаття присвячена концептуальному розгляду політичної участі в новітніх політологічних теоріях.

Ключові слова: людина, політика, політична участь, діяльнісний підхід, розвиток демократії.

Макаренко Б.Г. Теории политической участия в современной политологии

Анализируются современные теории политического участия и предлагаются различные ее толкования. В частности, деятельностный подход предполагает определение политического участия как одной из форм политической деятельности. Однако в последнее время в политическом дискурсе сложилась тенденция более широкого понимания политического участия в контексте развития демократии. Учитывая это имеющиеся в политологии теории политического участия можно условно разделить на инструментальные и теории развития. В их пределах политическое участие интерпретируется в элитистско-демократическом (ревизионистских) и в артисипативно-демократическом (демократия участия) аспектах. Статья посвящена концептуальному рассмотрению политического участия в новейших политологических теориях.

Ключевые слова: человек, политика, политическое участие, деятельностный подход, развитие демократии.

Макаренко Богдан. Theories of political participation in modern political science

Modern theories of political participation were analyzed and its different meanings were proposed. In particular, activity approach stipulates for determining political participation as one of the forms of political activity. However, lately a tendency towards wider understanding of political participation in the context of development of democracy was formed. In a view of this present in political theories of political participation can be conditionally divided into instrumental and theories of development. Within their boundaries political activity is interpreted in elitist-democratic (revisionist) and in participative-democratic (democracy of participation) aspects. The paper is devoted to conceptual review of political participation in newest political theories.

Key words: human, politics, political participation, activity approach, development of democracy.

Категорія «політична участь» нерозривно пов'язана з поняттям політичної діяльності. Діяльність у вітчизняній психологічній науці трактується як активна взаємодія з оточенням, під час якої жива істота постає як

суб'єкт, що цілеспрямовано впливає на об'єкт, задовольняючи таким чином свої потреби¹.

В узагальненому вигляді можна сказати, що категорії «політична участь» та «політична діяльність» співвідносяться таким чином: політична діяльність індивідів може здійснюватися як політична участь і як політичне функціонування або політична поведінка. Політична участь охоплює непрофесійну сферу політичного життя суспільства. Політичне функціонування або політична поведінка ж сукупно означає професійну політичну діяльність. Політична участь забезпечує реалізацію інтересів і запитів громадянина в процесі політичної діяльності.

Дослідник В. Бортніков вказує, що на сучасному етапі розвитку науки найоптимальнішим варіантом співвіднесення категорій «політична участь» і «політична діяльність» можна вважати такий: «...політична діяльність індивідів може здійснюватись як політична участь і політичне функціонування. Політична участь охоплює непрофесійну сферу політичного життя суспільства. Політичне функціонування ж сукупно означає професійну політичну діяльність»². Щоправда, сам автор наголошує на певній умовності такого твердження, адже в політиці не завжди вдається провести чітку грань між професійною і непрофесійною діяльністю політика. Крім того, протиставляти суб'єкти (громадянина і професійного політика) через їх належність до різних множин також некоректно, адже будь-який політик є одночасно громадянином, тобто, здійснюючи професійну політичну діяльність, він тим самим реалізує певну форму політичної участі. «Функціонування» також належить до загальноживаних термінів і може використовуватися не тільки у значенні «функціонерства» для опису виконання певної функції елементом системи. Попри всі зауважені обмеження, підпорядкування політичної участі як однієї із форм політичної діяльності може бути прийнятним у межах діяльнісного підходу (наприклад, для аналізу структури чи мотивації політичної участі) або в межах протиставлення таких суб'єктів політики, як владна еліта і маси³.

Варто наголосити, що в українському політичному дискурсі існує тенденція визначення політичної участі, що розширює межі діяльнісного підходу. Так, зокрема, М. І. Пірен тлумачать політичну участь як «...втягнення (залучення) членів соціально-політичної спільноти в існуючі всередині неї політичні відносини і структуру влади»⁴. Цей варіант визначення політичної участі суголосний з англійською традицією, у межах якої розглядається низка близьких до участі (participation) термінів: політичне залучення (involvement), політична зайнятість (engagement), активізм (activism), змобілізованість (mobilization) тощо. Так, в англійській традиції та в більшості перекладів терміни “діяльність” і “активність” (від *англ.* activity – діяльність) використовуються як синоніми.

В політичних науках категорія політичної участі також нерозривно пов'язана з розумінням розвитку демократії як політичної системи. Так, концепція демократії участі (партисипативної демократії) надає особливого значення феноменові участі громадян у політичному житті. Рядові громадяни «...швидше керують самі собою, ніж за допомогою обрання представників... це радше самоврядування громадян, ніж представницьке вря-

дування в ім'я громадян»⁵.

Ця концепція сформувалася в 60-х роках ХХ ст. одночасно з приходом у політичні науки поведінкового підходу та інституціоналізацією політичної психології як окремої галузі. Соціальними умовами формування концепції демократії участі було яскраве втілення феномена політичної участі в практиці інтенсивних студентських заворушень і молодіжних рухів того часу. Розробниками концепції стали американські вчені Л. Мілбратс, а згодом С. Верба і Н. Най, С. В. Макферсон, К. Пейтмен, які заклали її теоретико-методологічний та емпіричний фундамент. Основним ціннісним імперативом демократії участі вважається активне залучення членів громади не лише до голосування на виборах представницької влади, а й до інших форм масової участі, у т. ч. і до самого політичного процесу: підготовки та прийняття політичних рішень, їх упровадження в життя, контролю за посадовими особами і т. ін. Політична участь громадян має запобігати зловживанню владою, бюрократизації суспільства, сприяти більш повному відображенню інтересів різних верств суспільства, подоланню відчуження особи від влади тощо. Політична участь розглядається як основа розвитку сучасного громадянського суспільства⁶.

Як показують результати аналізу наукової літератури, питання політичної участі бере свій початок ще з античних часів, з початком становлення первісних форм державності. Платон та Арістотель розглядали участь громадян у справах грецького полісу як одну з причин зміни форм державного устрою, високо оцінюючи роль політичної участі у становленні ідеальної держави. Кожна наступна епоха характеризувалась набуттям додаткових рис. В новітні часи політичну участь характеризували переважно як безпосередню участь громадян у виборах та державному управлінні. Н. Макіавеллі розглядав її як засіб для створення ідеальної стратегії для правителя. Ж. Боден аналізував політичну участь вивчаючи роль носіїв суверенітету і різних режимів правління, а Ш. Монтеск'є розумів її через форми і принципи правління⁷.

Майже до 50-х рр. ХХ ст. політичну участь в соціології та політичній науці переважно розглядали як участь у виборах та державному управлінні. Саме на другу половину ХХ ст. припадає світовий досвід з вивчення форм участі громадськості в діяльності органів влади у зарубіжній політичній науці. З цього часу поняття політичної участі почало набувати ширшого тлумачення; політична участь розуміється як вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів та процесів, прийняття політичних рішень. Криза інституціональних основ політичного процесу, падіння рівня довіри до органів влади на Заході викликало нагальну потребу у дослідженнях, які б ретельно вивчали поведінкові характеристики динаміки політичного життя, акцентували б увагу на суб'єктивних чинниках політичної участі; більш значимими для громадян стає прагнення самореалізації, розвитку індивідуальних здібностей та потреба у реалізації громадянської активності⁸.

Загалом, з точки зору спрямованості участі, її визначення можна умовно розглядати в рамках двох основних підходів – урядово-центричного і суспільно-ціннісного.

Прихильники першого підходу (Л. Мілбрат, Г. Макклоскі, С. Верба, Н. Най, Г. Перрі, С. Гантінгтон, М. Конвей, Е. Мюллер та інші), яких переважна більшість, вважають, що політична участь громадян спрямована насамперед на урядовців та урядування.

Прихильники другого підходу (Б. Епштейн, С. Розенстоун, М. Гансен, Н. Теске, їхні праці були опубліковані у 1990-х рр.) розглядають політичну участь громадян як частину діяльності, спрямованої на зміну суспільно-політичних цінностей.

У своїх наукових розробках Г. Перрі, Дж. Мойзер і Н. Дей запропонували розглядати політичну участь як участь громадян у процесах формування, прийняття та здійснення державної політики («публічного політичного курсу»). Це визначення можна розглядати і як доповнення, і як своєрідне переформулювання визначення групи С. Верби. Специфікою визначення політичної участі у зазначених вчених був додатковий підтекст з наголошенням на співучасті приватних громадян і урядовців (чи професійних політиків) у публічних політичних процесах.

«Розширеного визначення громадянського активізму» дотримуються також американські політологи С. Розенстоун і Дж. М. Гансен (1993), згідно з якими «...політична участь – це діяльність, виразно спрямована на те, щоб впливати на розподіл суспільних благ і суспільних цінностей»⁹. Подібну позицію зайняв американський вчений Н. Теске (1997), запропонувавши визначення політичної участі як діяльності, спрямованої не стільки на уряд, скільки на пошук колективного взаєморозуміння в суспільстві.

Однак збагнути особливості політичної участі громадян в активістських ролях – в групах і партіях – можна лише через врахування двох названих підходів: з одного боку, активістська діяльність громадян часто спрямовується на отримання конкретного результату від уряду, з іншого боку, ця діяльність неминуче впливає на зміну суспільно-політичних цінностей в бік більш сприятливої атмосфери для впливу на урядовців.

Також слушним може бути розподіл теорій політичної участі на дві основні групи, які відбивають «два стилі мислення про участь» (Г. Перрі):

1. Інструментальні теорії.
2. Теорії розвитку.

Інструментальні теорії розглядають політичну участь як сукупність засобів для досягнення певної мети, наприклад для захисту групових чи особистих інтересів. Наголошуючи на захисній функції участі, ці теорії розглядають її як ефективний засіб для протистояння бюрократії і авторитарним тенденціям.

Згідно з теоріями розвитку, політична участь є суттєвою частиною розвитку громадсько-політичних здібностей людини, а також своєрідною самоціллю. Вихідна теза теорій розвитку полягає у тому, що участь є частиною процесу моральної і політичної освіти. Освіта у цьому контексті розглядається насамперед як вироблення у громадян почуття відповідальності. Прихильники теорій розвитку вважають, що відповідальність може розвинути лише через користування нею¹⁰.

З названими теоріями відповідно пов'язані два основні напрями інтер-

претації політичної участі (сформовані впродовж другої половини ХХ ст.):

1. Елітистсько-демократичний (ревізійністський).

2. Партисипативно-демократичний (демократія участі), що набула поширення в країнах Заходу на тлі кризи засад представницької демократії.

Представники елітистсько-демократичного напрямку (Б. Берельсон, П. Лазарфельд, В. Макфі та їх наступники) виходять з того, що демократія не вимагає широко розгалуженої участі громадян у прийнятті політичних рішень. Обмежуючи участь лише голосуванням на виборах, вони вважають, що це сприяє стабільності представницької демократичної системи.

Прибічники учасницької (партисипативної) демократії чи демократії участі (П. Бахрах, К. Пейтман, Б. Барбер та інші) стверджують, що цілком реально створити розгалужену систему участі громадян у політиці, спираючись, зокрема, на розвиток комунікацій і освіти.

Своєрідну позицію між обома напрямками зайняв на межі 1960–1970-х рр Р. Даль, пройшовши з 1960-х до 1980-х рр. певну еволюцію від елітистсько-ревізійністського до учасницького напрямку тлумачення політичної участі. Для нього “політична участь” важлива передусім як засіб досягнення підконтрольності лідерів громадянам. Так, у книзі Р. Даля «Поліархія: участь і опозиція» (1971) вихідною є теза про ключову роль для демократії «постійної чутливості уряду до уподобань своїх громадян», яка є результатом політичної участі. Для забезпечення політичної участі (насамперед у виборах) Р. Даль пропонував спиратися на інституційні Гарантії демократії, до яких відносив певні свободи (вираження, політичних організацій, доступу до альтернативних джерел інформації) і права (обирати посадовців, бути обраним на публічну посаду, змагатися за голоси виборців)¹¹.

Своє тлумачення термін «політична участь» знаходить у в теоріях політичних психологів та соціологів.

Згідно з теорією раціонального вибору, більшість людей схильні до раціональної поведінки. Прихильники такого підходу вважають, що людина намагається в усьому, у тому числі й у політиці, досягти максимального результату за рахунок оптимальних, часто найменших затрат і зусиль.

Адепти теорії так званої мічиганської моделі на противагу теорії радикального вибору вважають, що в політичній діяльності домінує партійна ідентифікація людини, яка є результатом або похідною політичної соціалізації.

Представники психологічної школи вважають, що домінуючими в політичній участі й діяльності є мотиви та установки людини. У цьому зв'язку важливо дослідити взаємозв'язок, взаємовплив установок особи та її поведінки, конкретних дій.

Мотиваційні теорії політичної участі в західній політології представлені прибічниками так званої «гуманістичної» психології. Згідно ствердженням її засновника А. Маслоу, існує п'ять головних мотивів-потреб особистості: фізіологічні; потреби в безпеці; в коханні; у самоствердженні; у самоактуалізації. Вони утворюють стійку ієрархію, де дві останні є найвищими та тягнуть за собою потреби в підвищенні соціального статусу і

престижу, потреби висловити і реалізувати свої переконання й цілі в політичній галузі. Але й за певних умов і фізіологічні потреби, і кохання, і пошуки безпеки можуть трансформуватися згідно тенденціям і вимогам політичного життя (прагнення до миру, добробуту, правопорядку, до збереження національно-культурної ідентичності).

До найбільш значущих мотивів, що спонукають індивіда до політичної участі, треба віднести ідеологічний, нормативний, рольовий.

Ідеологічний мотив означає, що особа бере участь в політичному житті, поділяючи і підтримуючи принципи офіційної ідеології держави. Така мотивація участі забезпечує ідентифікацію політичних цінностей особи з політичними цінностями держави і більшості суспільства. Водночас, розходження особистих і політичних настанов може визвати різко негативну, навіть ворожу реакцію проти держави та політичної системи. Отже, це стає підґрунтям для формування опозиційних поглядів, ідей та політичних структур.

Нормативна мотивація виявляється в тому, що політична поведінка будеться за правилами, які диктує політична система і приписує нормативно-правова підсистема. Цей мотив політичної участі не сполучається обов'язково з особистісними цінностями і настановами. Підпорядкування політичній системі розглядається особою як виключно правильна і цінна орієнтація, а політична поведінка (участь) за характером є завжди легітимною та правослухняною.

Рольовий мотив пов'язаний із тією соціальною роллю, яку особа виконує в даній політичній системі, тобто – з її соціальними станом і власною самооцінкою: чим нижче соціальне положення, тим вірогідніше стає радикальний настрій особи проти існуючої влади. Прагнення певної частини людей у суспільстві підвищити свій соціальний статус закономірно підштовхує їх до опанування нових помітних політичних ролей, отже, й до підняття свого соціально-політичного статусу.

Разом з тим, політична участь, її форми, інтенсивність та спрямованість обумовлені не тільки станом політико-державних інститутів і норм, але й зацікавленістю в ній самого громадянина. Це його суб'єктивні орієнтації щодо:

- а) ціннісно-ідеологічних переваг;
- б) залучення (внутрішньо-психологічного) до політичного процесу;
- в) інтересу до політики в цілому та в частковості (внутрішня чи зовнішня, центральна чи місцева тощо);
- г) ідентифікація себе з якоюсь політичною течією, партією;
- д) відчуття довіри (недовіри) до політичної системи.

До того ж, на думку представників інституціонального підходу до визначення особливостей політичної участі, політична участь залежить не від конкретних психологічних характеристик особистості, її соціального статусу, рівня освіти, а від можливостей громадян впливати на уряд, владу¹².

Отже, у переважній більшості визначень поняття «політична участь» виокремлюються чотири основних елементи: 1) дії; 2) громадяни; 3) політика; 4) вплив. Серед них фактор «громадяни» може розглядатися як клю-

човий у структурі політичної участі.

1. *Психологический словарь* / Под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др.; НИИ общ. и пед. психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1983.
2. *Бортніков В.І.* Політична участь і демократія: українські реалії. Монографія [Текст] / Бортніков В.І. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 524 с.
3. *Найдьонова Л.А.* Розвиток громадянського суспільства як участь у колективних діях спільнот [Електронний ресурс] / Л. А. Найдьонова. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppp/2008_7/4%20%20L.A.Naydonova.htm.
4. *Пірен М.І.* Основи політичної психології: навч. посібник / Пірен М.І. – К.: Міленіум, 2003. – 217 с.
5. *Бортніков В.І.* Цит. праця. – С. 33.
6. *Найдьонова Л.А.* Цит. праця.
7. *Призіглей М.О.* Політична участь як основа політичної діяльності [Електронний ресурс] / М.О. Призіглей. – Режим доступу до ресурсу: <http://vuzlib.com/content/view/1159/89/>.
8. Там само. <http://vuzlib.com/content/view/1159/89/>.
9. *Політологія: Підручник* / За ред. М.М. Вегеша. – К.: Знання, 2008. – 384 с.
10. Там само. – С. 384.
11. Там само. – С. 384.
12. *Практикум по политологии: Учебное пособие для вузов / под ред. М. А. Василика.* – М: Гардарики, 1999. – 384 с.

УДК 327.7

І. В. БУТИРСЬКА

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС У РУСЛІ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Автор наголошує, що концептуальна основа соціальної політики в руслі європейської інтеграції еволюціонує і змістовно розвивається нерівномірно. Окремі її елементи неодноразово переглядалися через прагнення знайти відповіді на виклики часу. Інші ж залишилися незмінними, хоча необхідність їх модернізації очевидна. Сучасна база соціальної політики має багато протиріч, частково заснованих на внутрішніх конфліктах концепції, частково тих, що виникли в результаті її перенесення на наднаціональний рівень. Відсутність гідної альтернативної концепції сприяє збереженню провідних позицій за існуючою моделлю, але без серйозної ревізії її змісту перспективи подальшого розвитку інтеграційного процесу не можуть вважатися чіткими.

Ключові слова: держава загального добробуту, концепти соціальної політики, соціальна політика, Європейський Союз, європейська інтеграція.

Бутырская И.В. Эволюция концептов социальной политики ЕС в русле развития европейской интеграции

Автор отмечает, что концептуальная основа социальной политики в русле европейской интеграции эволюционирует и содержательно развивается неравномерно. Отдельные ее элементы неоднократно пересматривались из-за стремления найти ответы на вызовы времени. Другие же остались неизменными, хотя необходимость их модернизации очевидна. Современная база социальной политики имеет много противоречий, частично основанных на внутренних конфликтах концепции, частично возникших в результате его переноса на наднациональный уровень. Отсутствие достойной альтернативной концепции способствует сохранению лидирующих позиций за существующей моделью, но без серьезной ревидии ее содержания перспективы дальнейшего

© БУТИРСЬКА Ірина Валентинівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і туризму Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ